

De keuze van Marjan Schwegman

door Eva van den Broek

De Academische Boekengids 59, november 2006, pp. 20-21.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

Prof. dr. Marjan Schwegman (1951), directeur van het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome (KNIR) en bijzonder hoogleraar vrouwengeschiedenis aan de Universiteit Utrecht, is een paar dagen in Nederland. Onlangs werd bekend dat zij per 1 maart 2007 aangesteld is als directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).

De huidige directeur van het NIOD, Hans Blom, omschrijft zijn rol vaak als animator. Dat is een aardige samenvatting van de taak: ik ben belast met de algemene leiding van het instituut en zal een stimulerende rol proberen te spelen bij het uitzetten van de grote lijnen voor de toekomst. Daarbij denk ik ook aan wetenschappelijke verbreding van het NIOD. Ik realiseer me dat het werk anders zal zijn dan in Rome. Het instituut daar is veel kleiner dan het NIOD, met veel directer onderling contact omdat de onderzoekers en ik er ook wonen. We schenken veel aandacht aan een goede aansluiting van het onderwijs bij de behoeften van de studenten uit Nederland. Daarom geef ikzelf ook onderwijs, samen met de andere drie leden van de wetenschappelijke staf.

Anders dan bij het NIOD het geval is, kent het KNIR geen overkoepelend – institutioneel – onderzoek: het is individueel onderzoek, dus gekoppeld aan de steeds wisselende leden van de academische staf met elk hun eigen terrein van belangstelling en expertise. De laatste vijf jaar heeft het NIOD zijn onderzoeksterrein flink verbreed. Het vergelijkend internationaal perspectief is erbij gekomen en het thema van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog krijgt nu ook meer aandacht.

Dat thema sluit goed aan bij mijn eigen belangstelling, die vooral op het moderne Italië is gericht. Ik denk dat ik mijn kennis van de Italiaanse collectieve herinnering aan de periode van het fascisme wel een plaats zal kunnen geven in het NIOD. Dat geldt ook voor mijn onderzoek naar de beeldvorming over negentiende-eeuwse strijders als Garibaldi en Bolivar, beeldvorming die doorwerkt in die van het fascisme. In mijn huidige onderzoek staat de betekenis van de liefde in de verbeelding van de Italiaanse natie centraal. Omdat liefde (ook) met vrouwen wordt geassocieerd, brengt de vraag naar de liefde automatisch vrouwen in beeld, en dat is ook mijn bedoeling. Ik ga er namelijk van uit dat opvattingen over wat wel en niet thuishoort in de geschiedschrijving bepalen of vrouwen en de rol die ze hebben gespeeld in gebeurtenissen en ontwikkelingen, aandacht krijgen. Ook aan het NIOD groeit het besef hoe sterk oorlog wordt verbonden met mannelijkheid – ook al is het Condoleeza Rice die op persconferenties over het conflict in het Midden-Oosten in de schijnwerpers staat. Het is mijn ambitie om in mijn onderzoek te laten zien hoezeer ook zoiets ‘mannelijks’ als oorlog doordrenkt is met het thema van de liefde, bijvoorbeeld via de notie van vaderlandsliefde.

Iemand die op magistrale wijze het triviale kan verbinden met grote vraagstukken is **Ian Buruma**. Zijn werk stimuleert me. Dat liefde en oorlog in elkaars verlengde liggen, spreekt bijvoorbeeld uit zijn boek *The Missionary and the Libertine. Love and War in East and West*. Ik zou het interessant vinden om de betekenis van de liefde in de martiale cultuur van Japan te vergelijken met die in het Westen. Wie weet krijg ik daarvoor nu aan het NIOD de kans.

Buruma kan concrete, triviale gebeurtenissen vertalen naar een groot vraagstuk. Ik houd van casestudies en biografieën omdat die op microniveau grote thema's kunnen aankaarten. Historici nemen biografieën van beroemdheden die zijn geschreven tijdens hun leven vaak niet serieus omdat er zoveel verzinsels in staan. Maar een persoon was in zijn of haar tijd kennelijk zo inspirerend dat die fantasieën erbij horen als je de aantrekkingskracht van zo iemand wilt beschrijven. Ook in de politiek is gegrepen worden door een beeld of een visioen belangrijk. Daardoor kunnen mensen tot goede daden worden aangezet – of tot slechte.'

'HET IS MIJN AMBITIE OM IN MIJN ONDERZOEK TE LATEN ZIEN HOEZEER OOK ZOIETS "MANNELIJKS" ALS OORLOG DOORDRENKT IS MET HET THEMA VAN DE LIEFDE, BIJVOORBEELD VIA DE NOTIE VAN VADERLANDSLIEFDE.'

Als kind was ik diep onder de indruk van het boek van **C.S. Lewis**, *The Lion, the Witch and the Wardrobe*, dat nu zo bekend is geworden door de naar mijn smaak niet zo geslaagde verfilming. Het is het verhaal van vier kinderen die in een betoverde klerenkast een doorgang naar een onbekend land vinden. Vooral is me bijgebleven hoe Lucy, het kleinste meisje, dat land ontdekt, maar niet wordt geloofd door haar broer. Die broer is jaloers op haar ontdekking en maakt haar belachelijk. Dat kwetst haar, maar toch houdt ze vast aan wat ze gezien heeft. Dat heeft me aangegrepen. Nu ik meer over Lewis weet, besef ik dat het boek gaat over de motiverende kracht van geloven in christelijke zin. Voor mij staat Lucy voor de

inspirerende kracht van de verbeelding in het algemeen. Als je je bezighoudt met legendarische verhalen over beroemdheden behoeft dat nog steeds uitleg en zelfs verdediging binnen de geschiedwetenschap.

Ik zie mezelf als een verteller en als iemand die verhalen bestudeert. Het vertellen en lezen van verhalen is een inspiratiebron voor me gebleven als historicus. Daarin sta ik gelukkig niet alleen: bij de acceptatie daarvan in de geschiedwetenschap heeft de opkomst van de Franse zogenaamde *lieu-de-mémoire* benadering een grote rol gespeeld. Die benadering onderzoekt de vele manieren waarop collectieve herinneringen worden verbeeld.

Benedict Anderson, hoogleraar *International Studies* aan Cornell, gebruikt die invalshoek voor zijn bestudering van het nationalisme in *Imagined Communities*. Dit boek brak met de traditionele visie op nationalisme als een politieke beweging. Anderson vroeg zich af wat mensen in culturele en psychologische zin verenigt binnen een natie en hij ziet de natie als het product van een specifiek soort collectieve verbeelding. Die invalshoek heeft een enorme impuls gegeven aan het cultuur-historisch onderzoek naar nationalisme – soms vind ik dat men daarin doorschiet, de puur politieke dimensie blijft van belang.

Voor mij was dit boek inspirerend omdat het hielp mijn belangstelling voor de samenbindende betekenis van verhalen een plaats in mijn onderzoek te geven. Ik grijp nog vaak naar Anderson. Recentelijk heb ik me beziggehouden met de beeldvorming over Bolivar. Doris Sommer, die ook door Anderson geïnspireerd is, beschrijft in haar boek *Foundational Fictions. The National Romances of Latin America* (1991) hoe fictie in Zuid-Amerika heeft bijgedragen aan de natievorming in dat continent. Beiden benadrukken hoeveel invloed pulpfiction heeft gehad, ook in de vorm van feuilletons in de krant. Sinds Anderson is er bovendien veel aandacht gekomen voor de visuele populaire cultuur en de betekenis daarvan voor natievorming.

‘ALS JE JE BEZIGHOUDT MET LEGENDARISCHE VERHALEN OVER BEROEMDHEDEN
BEHOEFT DAT NOG STEEDS UITLEG EN ZELFS VERDEDIGING BINNEN DE
GESCHIEDWETENSCHAP.’

In het proces waarbij de geschiedschrijving verwetenschappelijkte, waren die dingen op de achtergrond geraakt. Het archief werd de plaats waar geschiedenis werd gemaakt, de daar bewaarde publieke documenten werden de enige algemeen geaccepteerde bronnen. **Bonnie Smith** brengt dat proces in *The Gender of History* prachtig in beeld. Zij beschrijft hoe de privilegiëring van het archief (waartoe vrouwen lange tijd geen toegang hadden) automatisch leidde tot de opvatting dat het in de geschiedwetenschap draaide om de politieke geschiedenis. Een gevolg daarvan was dat vrouwen onzichtbaar werden, als onderzoeksobject én als onderzoekers. Smith kaart dat op een originele manier aan: zij kijkt bijvoorbeeld naar de opleiding die historici kregen. Op negentiende-eeuwse kostscholen werd censuur gepleegd op de brieven naar huis. Alles wat op het ‘zachte’ gevoelsleven duidde moest eruit, de jongens moesten sterke mannen worden die niet naar hun moeder verlangden en die alles wat geassocieerd werd met ‘vrouwelijke zachtheid’ verachtten. Smith maakt aannemelijk dat deze opleiding heeft doorgewerkt in de manier waarop deze mannen de wetenschap benaderden. Dat verklaart waarom in de geschiedschrijving conflicten, politiek en naties centraal kwamen te staan.

Plotseling werd de ‘amateurhistoricus’ een categorie die inferieur was aan die van de professionele historici. Vóór de negentiende eeuw waren er zowel mannen als vrouwen die onderzoek deden, als amateur of beroepsmatig. Door vrouwen lange tijd uit te sluiten van de professie, werden zij automatisch amateurs. Amateurs hielden zich tegenwoordig vaak met regionale of lokale onderwerpen bezig, of met de eigen familie, onderwerpen die dicht bij huis liggen, inclusief de liefde. In de negentiende eeuw was dat ook zo; toen de geschiedschrijving verwetenschappelijkte, werd het terrein van de ‘amateurgeschiedschrijving’ een soort getto dat als minderwaardig werd gezien aan de ‘echte’ geschiedschrijving. Zo verdween daaruit ook de liefde als thema.

Als tegenhanger van de tendens die Smith beschrijft, zou ik **Luisa Passerini** willen noemen. In *Europe in Love, Love in Europe* doet zij een poging om datgene terug te brengen waarvan Smith zegt dat het verdwenen is: de liefde. Passerini wil laten zien hoe opvattingen over de liefde verweven zijn met de politieke geschiedenis. Politiek verbinden met liefde – dat kan door het charisma van de politiek leider, of door geïdealiseerde visioenen, zoals je ook je geliefde kunt idealiseren. Maar Passerini wil aannemelijk maken dat er een verband bestaat tussen de verbeelding van de romantische liefde door bijvoorbeeld troubadours en het politieke beeld dat in het Verenigd Koninkrijk bestond van Europa. Ik vind het inspirerend dat iemand het probeert, maar ben er niet zeker van dat Passerini geslaagd is in haar ambitie. Soms doet het verband wat gezocht aan.

Passerini besteedt veel aandacht aan de Europamythe. Dat verhaal, waarin Zeus in de gedaante van een stier Europa ontvoert, wordt in de negentiende eeuw steeds eendimensionaler, waarbij de vrouw slechts als object van de begeerte van Zeus wordt voorgesteld. In de eeuwen daarvoor lag de interpretatie complexer – de ambiguïteit zit in de mythe zelf; is Zeus de bruto die Europa meeneemt of gaat zij uit vrije wil mee? Wie is actief en wie passief? Passerini laat alle registers zien die in die mythe zitten.

Ik heb veel aan Passerini’s analyse van de Europamythe gehad bij mijn studie naar de mythe rond Garibaldi. Diens vrouw, Anita, ontmoette hij tijdens zijn gevechten in Zuid-Amerika. Door gebrek aan

bronnen is onduidelijk of het een brute onderwerping was of een wederzijdse liefde op het eerste gezicht – wie volgde wie? Garibaldi zelf beschrijft Anita als een wonderschone strijdmakker die meevocht in zijn guerrilla's. Later werd het beeld van haar zachter. Alexandre Dumas, bijvoorbeeld, benadrukt het liefdevolle in Anita, terwijl zij tegelijkertijd strijdlustig blijft.

De complexiteit terugbrengen in voorstellingen van negentiende-eeuwse vrouwen, dat heeft me altijd geïnteresseerd. Het werk van **Henri Ellenberger**, *Discovery of the Unconscious*, is wat dat betreft heel belangrijk geweest. Ik heb het ontdekt door mijn onderzoek naar Gualberta Beccari, die aan een zenuwziekte leed. Zij was hoofdredacteur van een feministisch tijdschrift in de jaren zestig van de negentiende eeuw. Zij schreef alles in bed. Ik vond dat intrigerend. Daardoor ben ik me in het fenomeen van de hysterie gaan verdiepen, met het naïeve idee dat het werk van Freud het enige was dat uit die tijd was blijven staan. De Freud van na 1905 dacht dat hysterie het effect was van een verwrongen fantasieleven. Hij was een autoriteit, meende ik. Maar Ellenberger opende voor mij een wereld van wetenschappers die zich vanuit een andere invalshoek met hetzelfde soort verschijnselen bezighielden. Het werk van Pierre Janet, bijvoorbeeld, vond ik een eyeopener, omdat hij een complexer, minder oordelend gezichtspunt heeft over hysterie.

Het boek van Ellenberger was echt een houvast bij mijn onderzoek naar Beccari. Behalve Janet schreef ook de vroege Freud hysterie toe aan een werkelijk doorleefd trauma in plaats van aan neurotische verbeelding. Beccari was de enige overlevende van eenentwintig kinderen. Haar vader had syfilis, en de ontdekking daarvan door Beccari was zeer pijnlijk voor haar. Redenen genoeg dus om Freuds vroege overtuiging te kunnen staven. Door Ellenberger begreep ik dat er een wereld achter het begrip 'hysterie' zit en dat er niet één soort verhaal over te vertellen is, maar vele verschillende. Het is altijd een controverserige gebeurtenis of hysterie, benoemd als psychosomatische conversie, een gevolg is van werkelijk beleefde trauma's zoals incest, of een product van de fantasie.

'TOEN DE GESCHIEDSCHRIJVING VERWETENSCHAPPELIJKTE, WERD HET TERREIN VAN DE "AMATEURGESCHIEDSCHRIJVING" EEN SOORT GETTO DAT ALS MINDERWAARDIG WERD GEZIEN AAN DE "ECHTE" GESCHIEDSCHRIJVING.'

Datzelfde thema, de al dan niet bestaande grens tussen verbeelding en werkelijkheid, spreekt me aan in het werk van **Haruki Murakami**. *After the Quake*, geschreven na de aardbeving in Kobe in 1995, is exemplarisch voor zijn benadering. Het zijn korte verhalen over mensen voor wie de aardbeving een echo is van een verleden dat zij begraven dachten te hebben. De aardbeving keert alles letterlijk om: de eens zo solide aarde blijkt vloeibaar te zijn en onbetrouwbaar. Dit boek laat Murakami's talent zien om steeds te spelen met de grens tussen werkelijkheid en verbeelding. Veel schrijvers doen dat, maar Murakami doet het uitzonderlijk knap. Hij begint vaak met een realistische, alledaagse scène, wat ik literair heel sterk vind: hij staat bijvoorbeeld spaghetti te koken op het moment dat de telefoon gaat. In de loop van het verhaal word je langzaam op het andere been gezet. Daarin slaagt hij altijd. Een verhaal uit deze bundel gaat over Satsuki, een vrouw die op de drempel van de ouderdom staat. Zij heeft nog een rekening te vereffenen met het verleden. Iemand zegt haar dat zij een droom zal krijgen over een slang, waarvoor zij niet bang moet zijn: hij gaat de steen opeten die in haar lichaam zit. Die droom, met die slang, klinkt in het verhaal helemaal niet gek, die angstaanjagende slang is juist een heel krachtig beeld van iets wat je moet tolereren om eraf te raken. Zulke bizarre dingen beschrijft Murakami op een alledaagse manier.

Ook de manier waarop hij vrouwen verbeeldt, vind ik knap: ze doen onbegrijpelijke dingen, lopen om onverklaarbare redenen weg, maar hij geeft ze een heel hoog realiteitsgehalte dat ik zelden bij andere mannelijke schrijvers zie. Murakami's vertellers en hoofdpersonen zijn altijd heel leeg – misschien dat er daardoor zoveel ruimte is voor de vrouwen? Of misschien is het de Japanse cultuur? Hij speelt met tijdsdimensies en het begrip 'gelijktijdigheid', waardoor je beseft dat onze verbeelding van tijd er ook maar een van de vele is.

Ten slotte wil ik een autobiografie noemen, een prachtige casestudy van de populaire muziek: *Chronicles, Volume I* van **Bob Dylan**. Het is een autobiografie zonder bekentenissen. Hij zegt zelf ergens dat het boek 'from an autobiographical place' komt. Dat vond ik mooi gezegd, want het voyeursgevoel dat ik meestal krijg bij autobiografieën had ik hierbij helemaal niet. Soms word je gebombardeerd met schrijversmeningen, maar Dylan laat je de ruimte. Door zijn taalgevoel zet hij mensen heel scherp neer, zonder te oordelen. Ook literair is het een knap boek geworden, waardoor het als 'chronicle', en dus als geschiedenis, heel geslaagd is. Dylan wil zichzelf aan de ene kant als unieke kunstenaar neerzetten, en aan de andere kant beschrijft hij hoezeer hij door anderen beïnvloed is. Hij citeert Rimbaud: er klinken andere stemmen in hem, 'Je est un autre'.

Hij schrijft over het conflict met de folkscene en de reactie van een deel van zijn fans op de elektrische gitaar. In de beschrijving van die dramatische episode vergroot hij zijn individuele rol erg uit, de rol van de romanticus die zijn artistieke hart volgt en zijn eigen weg inslaat. Maar hij geeft ook eer aan degenen door wie hij gevormd is. Wat in zijn boek waarheid is, is moeilijk te zeggen – na zijn breuk met de folkmuziekscene schrijft hij dat hun wereld zeer geborneerd was, tegelijkertijd zegt hij dat hij een band wil met het publiek, en verlangt hij juist naar de geborgenheid waarin hij zich koesterde toen hij nog deel was van de folkscene. Wat klopt er van het portret van de vrijbouter dat hij van zichzelf maakt? Daar moeten anderen dan hijzelf over oordelen.

Ik bewonder in Dylan hoe hij oude stemmen gebruikt voor iets echt nieuws en origineels, zonder zijn afkomst te verloochenen. Voor een historicus is dat een hoopvol gegeven.'

Prof. dr. Marjan Schwegman is directeur van het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome en daarnaast bijzonder hoogleraar vrouwengeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Zij publiceerde onder andere een biografie van Maria Montessori (AUP, 1999). Vanaf 1 maart 2007 is zij directeur van het NIOD.

De keuze van:

After the Quake (transl. Jay Rubin)
door **Haruki Murakami**
New York: Alfred A. Knopf 2002., € 11,95

Chronicles, Volume I
door **Bob Dylan**
New York: Simon & Schuster 2004., € 33,50

Discovery of the Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry
door **Henri F. Ellenberger**
New York: Basic Books 1970., € 63,00

Europe in Love, Love in Europe. Imagination and Politics Between the Wars
door **Luisa Passerini**
Londen/New York: IB Tauris 1999.

Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism
door **Benedict Anderson**
Londen: Verso Books 1991. (herz. ed.), € 23,95

The Gender of History. Men, Women, and Historical Practice
door **Bonnie G. Smith**
Cambridge/Londen: Harvard University Press 1998.

The Lion, the Witch and the Wardrobe
door **C.S. Lewis**
New York: Collier Books 1970. (1950), € 10,95

The Missionary and the Libertine. Love and War in East and West
door **Ian Buruma**
New York: Vintage 2001., € 23,95